

Наукова спеціальність: 08.00.05

UDC 332.2.021

DOI: 10.34671/SCH.BSR.2019.0303.0021

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

© 2019

Researcher ID: V-8625-2018

ORCID ID: 0000-0002-1536-3408

Мовчанюк Анастасія Валентинівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри
публічного управління та адміністрування
Уманський національний університет садівництва
(20301, Україна, Умань, вул. Інститутська, 1, e-mail: anastasiyamov@gmail.com)

Анотація. У статті окреслено основні етапи становлення земельних відносин в процесі реалізації аграрної реформи в Україні та їх вплив на соціально – економічну складову життєвого рівня сільської території. Відзначено, що розвиток ринкових відносин в аграрному секторі економіки України, запровадження приватної власності на землю, формування реального її власника, користувача та господарських структур ринкового типу, зумовлюють необхідність в обґрунтуванні якісно нових методичних підходів щодо організації використання сільськогосподарських земель з метою забезпечення дієвого механізму для їх раціонального використання і охорони. Адже розвиток суспільства, у процесі його еволюції, на всіх етапах безпосередньо пов'язаний із землею. Ключовим аспектом сталого розвитку агропромисловості виступає наявність ресурсного потенціалу виробництва де земля сільськогосподарського призначення слугує не лише засобом виробництва, а і має соціальний напрям, так як є основним ресурсом у створенні робочих місць для сільського населення та поряд з цим, забезпечує робочі місця в цілому ряді інших секторів вітчизняної економіки — харчової і переробної промисловості, торгівлі, транспорті і т. д. Розглянуто результати роздержавлення земель сільськогосподарського призначення та проаналізовано трансформацію взаємовідносин, що виникають між власником, розпорядником земельних ресурсів та їх користувачем. Наголошено на необхідності розроблення комплексного підходу щодо забезпечення реалізації вільного володіння та розпорядження земельних ресурсів із врахуванням потреб суспільства та історичних традицій українського селянства.

Ключові слова: земельні відносини, аграрна реформа, землеволодіння та землекористування, ринкові відносини, реорганізація сільськогосподарських підприємств.

STATE REGULATION OF LANDED RELATIONS IN THE CONDITIONS OF AGRARIAN REFORMS OF UKRAINE

© 2019

Movchaniuk Anastasiia Valentinovna, PhD (Economics), associate professor
of the Department of Public Management and Administration
Uman National University of Horticulture
(20301, Ukraine, Uman, Institutskaya, 1, e-mail: anastasiyamov@gmail.com)

Abstract. In the article outlines the main stages of formation of landed relations in the process of realization of agrarian reform in Ukraine and their influence are outlined on socially - economic constituent of the living standard of rural territory. It is marked that development of market relations in the agrarians sector of economy of Ukraine, input of peculiar oneearth, forming of her real proprietor, user and economics structures of market type, predetermine a necessity for aground qualitatively of new methodical approaches in relation to organization of the use of agricultural earth with the aim of providing of effective mechanism for their rational use and guard. In fact development of society, in the process of his evolution, on all stages directly related to earth. As a key aspect of steady development of agricultural production is the availability of resource potential of production comes forward, where earth of the agricultural setting serves as not only the mean of production but also has social direction, so as is a basic resource in creation of workplaces for a rural population and next to it, provides workplaces in a number of other sectors of home economy – food and processing industry, trade, transport, etc. The results of denationalization of earth of the agricultural setting are considered and transformation of mutual relations, that arise up between a proprietor, manager of the landed resources and their user, is an alysed. It is marked the necessity of development of complex approach in relation to providing of realization of free possession and order of the landed resources with taking into account of necessities of society and historical traditions of the Ukrainian peasantry.

Keywords: the landed relations, agrarian reform, landownership and land tenure, market relations, reorganization of agricultural enterprises.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ УКРАИНЫ

© 2019

Researcher ID: V-8625-2018

ORCID ID: 0000-0002-1536-3408

Мовчанюк Анастасія Валентиновна, кандидат економічних наук, доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Уманського національного університету садівництва
Уманський національний університет садівництва
(20301, Україна, Умань, Інститутська, 1, e-mail: anastasiyamov@gmail.com)

Аннотация. В статье обозначены основные этапы становления земельных отношений в процессе реализации аграрной реформы в Украине и их влияние на социально - экономическую составляющую жизненного уровня сельской территории. Отмечено, что развитие рыночных отношений в аграрном секторе экономики Украины, введение частной собственности на землю, формирования реального ее владельца, пользователя и хозяйственных структур рыночного типа, обуславливают необходимость в обосновании качественно новых методических подходов к организации использования сельскохозяйственных земель с целью обеспечения действенного механизма для их рационального использования и охраны. Ведь развитие общества, в процессе его эволюции на всех этапах непосредственно связан с землей. Ключевым аспектом устойчивого развития агропроизводства выступает наличие ресурсного потенциала производства где земля сельскохозяйственного назначения служит не только средством производства, а и имеет социальное направление, так как является основным ресурсом в создании рабочих мест для сельского

населения и наряду с этим, обеспечивает рабочие места в целом ряде других секторов отечественной экономики – пищевой и перерабатывающей промышленности, торговле, транспорте и т. д. Рассмотрены результаты разгосударствления земель сельскохозяйственного назначения и проанализировано трансформацию взаимоотношений, возникающих между владельцем, распорядителем земельных ресурсов и их пользователем. Отмечена необходимость разработки комплексного подхода по обеспечению реализации свободного владения и распоряжения земельными ресурсами с учетом потребностей общества и исторических традиций украинского крестьянства.

Ключевые слова: земельные отношения, аграрная реформа, землевладения и землепользования, рыночные отношения, реорганизация сельскохозяйственных предприятий.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сталий розвиток аграрного сектору економіки багато в чому залежить від наявного ресурсного потенціалу виробництва, при цьому одним із ключових аспектів якого виступає земля сільськогосподарського призначення, яка слугує як засобом виробництва, так і економічним об'єктом майнових відносин, зокрема, оренди.

В економіці України земельні ресурси відіграють провідну роль, оскільки вони є робочим інструментом для реалізації виробничих програм із формування продовольства та сировини для переробної промисловості. Загальна площа сільськогосподарських земель в Україні становить близько 70 % всієї території держави і складає 42,7 млн. гектарів, з яких 32,5 млн. гектарів це рілля.

Розвиток ринкових відносин в аграрному секторі економіки України, запровадження приватної власності на землю, формування реального власника, користувача землі і господарських структур ринкового типу, зумовлюють необхідність в обґрунтуванні якісно нових методичних підходів щодо організації використання сільськогосподарських земель з метою забезпечення дієвого механізму для їх раціонального використання і охорони. Структурна перебудова земельних відносин на селі, яка в процесі земельної реформи та реформування колективних сільськогосподарських підприємств протягом 90-х років двадцятого століття, стали поштовхом до становлення та розвитку орендних земельних відносин в сільськогосподарському виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформування і становлення земельних відносин, як складової суспільно-економічних взаємин, завжди були в полі зору вітчизняних учених-аграрників. Вагомий внесок щодо їх вирішення, а також дослідження специфіки розвитку на сучасному етапі зробили Ю.Д. Білик, П.І. Гайдуцький, С.І. Дем'яненко, Т.Г. Дудар, П.М. Макаренко, П.Є. Матковський, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, В.В. Юрчишин та інші вчені. Проведені ними наукові дослідження дали підґрунтя для реформування і розвитку земельних відносин в Україні.

МЕТОДОЛОГІЯ

Формування цілей статті. Мета статті полягає в проведенні аналізу етапів розвитку земельної реформи в Україні, визначенні становлення земельних відносин у зв'язку із роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, та утворення нових форм господарювання в сільськогосподарському виробництві заснованих на приватній, приватно – орендній формах власності.

Використані в дослідженні методи. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ. У ході дослідження використовувалися економіко-статистичний, монографічний, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний, системного аналізу та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатовікового історичного розвитку України селянство традиційно посідає досить важливе місце як найдавніша спільнота, безпосередньо пов'язана із землеробством та сільськогосподарським виробництвом. Його трудова діяльність відіграє значну роль у стійкому створенні продовольчих ресурсів для забезпечення потреб населення країни, гарантування її продовольчої безпеки у

світовому ринковому просторі. На сьогодні аграрний сектор країни є ключовим сегментом її економіки, формуючи в межах 60 % фонду споживання та створюючи понад 10 % валового внутрішнього продукту.

Говорячи про роль аграрної економіки, першочергово слід зазначити, що дана галузь є основним ресурсним потенціалом у створенні робочих місць для сільського населення, та поряд з цим, забезпечує робочі місця в цілому ряді інших секторів вітчизняної економіки — харчової і переробної промисловості, торгівлі, транспорті і т. д. Тому, функціонування та розвиток аграрного виробництва у сільській місцевості прямо пропорційно впливає на рівень безробіття, трудову міграцію, соціально – економічну складову життєвого рівня сільської території. В той же час, ні про який розвиток сільськогосподарського виробництва не можливо говорити без основного засобу виробництва, яким є земля. Адже розвиток суспільства, у процесі його еволюції, на всіх етапах безпосередньо пов'язаний із землею.

Конституцією України визначено, що земля в Україні є основним національним багатством і знаходиться під особливою державною охороною, так як земельні ресурси займають особливе місце в економіці країни. Відповідно до статті 13 Конституції України земля є об'єктом права власності українського народу. Від імені українського народу права власника реалізують органи державної влади та місцевого самоврядування, в межах визначених Основним законом України [4].

Прагнення України перебудувати земельні відносини в сільському господарстві й розвивати їх у відповідності із світовими стандартами, об'єктивно спонукало до формування адекватної системи земельних відносин, першочергово орієнтованої на формування повноправного господаря-власника землі на селі.

Реформа аграрного сектора економіки в Україні відбувалася поетапно. Одним із основних етапів якої стала земельна реформа, розпочата після виходу Постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року, яка сприяла організації пошуку ефективного користувача сільськогосподарських угідь. Даним нормативним документом, передбачалося перерозподіл земель з одночасним наданням їх в довічне спадкове володіння громадян, в постійне володіння колгоспам, радгоспам та іншим підприємствам, організаціям, установам [1, с.8]. Тобто, сільськогосподарські угіддя надавалися тільки в безстрокове користування, при цьому, монополія держави на земельну власність була збережена.

Надання землі в довічне і постійне володіння давало право користуватись нею на власний розсуд без вказівок, але не дозволяло розпоряджатись нею, тобто не давало права на продаж і передавання в оренду.

Важливу роль в формуванні та удосконаленні законодавства щодо проведення земельної реформи відіграли закони України: «Про селянське (фермерське) господарство», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про форму власності на землю». Земельний кодекс України, які були прийняті у 1992 році.

Відбулося реформування земельних відносин, колгоспи були реорганізовані в колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), яким держава безкоштовно передала у колективну власність землі сільськогосподарського призначення. Мотивуючись соціально – економічними аспектами більшості вітчизняних учених на початку 90-х років цілеспрямовано доводили, що землю

треба приблизити до виробника, що система земельних відносин, яка функціонує тільки на державній власності на землю, перешкоджає формуванню умов для більш ефективного використання земельних угідь, робочої сили, а також матеріальних ресурсів.

Згідно Указу Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [5] проведено паювання сільськогосподарських угідь між членами колективних сільськогосподарських підприємств. Фактично новостворені колективні сільськогосподарські підприємства нічим не відрізнялись від колгоспної моделі господарювання, єдиною відмінністю стало перехід від державної форми власності на землю до колективної з подальшим розподілом на земельні частки (паї) на які набувались права приватної власності.

Відсутність еколого-економічного обґрунтування перерозподілу земельних ресурсів призвело до поділення 27 млн. гектарів сільськогосподарських угідь (65 % сільгоспугідь країни) між 6,9 млн. громадян, або 46,4 % сільського населення набули право на земельну частку (пай), які їм передано у приватну власність. Середній розмір земельної частки (паю) по Україні склав 3,9 га. В залежності від наявних сільськогосподарських ресурсів та осіб – членів колективних сільськогосподарських підприємств по регіонах держави середній розмір земельного паю коливається від 1,1 га до 8,8га.

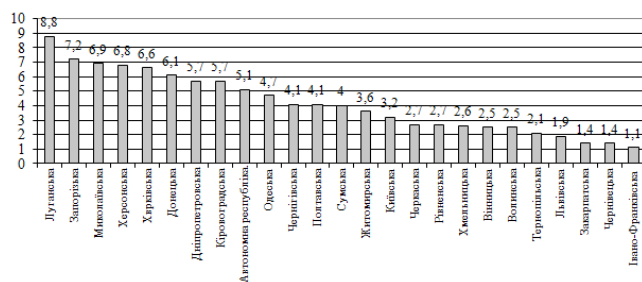

Рисунок 1 – Середній розмір земельної частки (паю) в розрізі регіонів України, га (складено автором)

Селяни стали власниками земельних сертифікатів, що підтверджували їх право на земельну частку пай, при цьому, земельні паї в натурі на місцевості не виділялись. В сільськогосподарському виробництві значних змін не відбулось, створенні колективні сільськогосподарські підприємства продовжували функціонувати за принципами колгоспів, тобто колективної власності, і тому селяни особливої різниці від реформування колгоспів не відчували. Сільськогосподарське виробництво в Україні продовжувало розвиватись екстенсивним шляхом, що неминуче поглиблювало кризовий стан галузі. У 2000 році виробництво валової сільськогосподарської продукції в державі скоротилось на 46,6%, або на 131752 млн. грн. в порівнянні з виробництвом у 1990 році.

Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [6] стимулював створення агроформувань із залученням інвестиційних потоків які базуються на приватній власності. Господарські товариства, приватні підприємства та інші форми господарських структур, взявши в оренду земельні частки (паї) селян, з ціллю розвитку власного сільськогосподарського виробництва та основною метою – отримання прибутку.

З огляду на обмежені матеріальні ресурси у власників земельних часток (паїв), а інколи і повна їх відсутність, стали визначальними факторами у напрямку вибору орендних відносин щодо передачі земельних ділянок в оренду новоствореним агроформуванням. Майже 99 % власників паїв на початку 2000-их років переда-

ли земельні частки (паї) цілісними масивами в оренду. Така ж тенденція залишається і на сьогодні, в межах 97 % сільськогосподарських угідь, приватної, комунальної, державної власності знаходиться в оренді у різних за організаційною формою агроформуваннях.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика стану землекористування в європейських країнах та Україні*

Найменування показника	Україна	Країни Європи	Країни ЄС
Площа земель, млн. гектарів	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн. гектарів	28	84	18
Площа сільськогосподарських земель, млн. гектарів	42,7	474,8	177,7
Частка сільськогосподарських земель в загальній площі, відсотків	70,7	46,8	40,6
Площа орних земель, млн. гектарів	32,5	277,8	115,7
Частка орендованих сільськогосподарських угідь, відсотків	97	62	53

* складено автором

На даному етапі земельних перетворень в українському селі, розвиток орендних земельних відносин відіграє надзвичайно важливе значення в плані формування доходу власника (розпорядника) землі який він отримує в розмірі орендної плати та відповідні податкові надходження до бюджетів різних рівнів з отриманої орендної плати.

Фактично після видання указу Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [6] розпочався етап формування орендних відносин між селянами, які набули право на земельну частку (пай) та новоствореними агроформуваннями, які створилися на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). В результаті реформування 10833 КСП у 2000 році було створено 14241 сільськогосподарське підприємство із новим правовим статусом на основі приватної, приватно-орендної власності. Найбільшу частку новостворених агроформувань зайняли господарські товариства, переважно товариства з обмеженою відповідальністю – 6761, що склало 47,5%. Дані товариства засновувались на приватній власності фізичних осіб, в свою чергу, товариство на основі орендних договорів використовувало земельні та майнові паї колишніх членів реформованих КСП. Крім того, приватних підприємств було створено 2901 (20,4%). Залишалась привабливою колективна форма господарювання, проте відмінна від КСП, якою стали сільськогосподарські виробничі кооперативи засновані на пайовій участі колишніх членів реформованих КСП, які свої майнові частки внесли до статутного капіталу виробничого кооперативу, а земельні частки (паї) передали в оренду створеному ними ж підприємству. За такою формою господарювання протягом 2000 року було створено – 3325 (23,3%) сільськогосподарських виробничих кооперативів. Фермерських господарств на базі реформованих КСП створилось 1254 (8,8%). При цьому слід відзначити, що більша частина новостворених підприємств на орендних відносинах продовжували використовувати земельні масиви колишніх КСП з єдиною відмінністю, що до 80% використовуваних сільськогосподарських угідь орендували у власників земельних часток (паїв), а 20% складали землі державної власності.

Завдяки формуванню висококонкурентного середовища щодо використання орних земель, особливо в останні десять років, відзначається зростання середньої орендної ставки за якою власники земельних паїв передають в користування свої ділянки.

Так, якщо в 2000 році розмір плати за оренду земельної частки (паю) складав на рівні одного відсотка визначеної відповідно до законодавства вартості

орендованої земельної частки (паю), то указ Президента України № 92 від 2 лютого 2002 року «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян - власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» із внесеними змінами згідно указу № 725 від 19 серпня 2008 року, стимулював підвищення розміру орендної плати до рівня 3 % від вартості земельної частки (пай) [7].

Земельні ресурси сільськогосподарського призначення є основним засобом сільськогосподарського виробництва, а враховуючи, що аграрна галузь є пріоритетним напрямком розвитку економіки держави і в останні роки підтверджує свої лідируючі позиції, тому зацікавленість аграріїв у розширенні використання обсягів сільськогосподарських угідь сприяє підвищенню попиту на оренду землі, що в свою чергу відзначається на підвищенні розміру орендної плати за орендовані земельні ділянки селян. В той же час, відсутність законодавчо визначеного ринку землі, неможливість легально реалізувати своє право щодо відчуження земельного паю (подарувати, продати, виставити об'єктом застави) визначає для власників земельних часток (паїв) практично лише один напрямок це передача земельної ділянки в оренду.

ВИСНОВКИ

Висновки дослідження. Незважаючи на здійснення низки важливих організаційно-економічних і правових заходів, пов'язаних із переходом до приватної власності на землю, передачею її у власність селянам, формуванням господарських структур ринкового типу й досягнення на цій основі певних позитивних зрушень, проте, українське селянство очікує позитивного врегулювання наступного етапу земельної реформи, який має забезпечити правові основи формування ринку землі, причому, без будь яких гострих конфліктів на селі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гайдучук П.І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 5-13.
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні. К. : ННЦ ІАЕ, 2006. 396 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 08.08.1995 №720/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95>
6. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 №1529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
7. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян - власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 02.02. 2002 № 92: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>
8. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 4-19